

**Медичне краєзнавство:
суть та науково-
дослідницький
потенціал**

Володимир Альков, Ігор Робак (м. Харків)

Проблема проституції на теренах Харківської губернії у XVIII – на початку XX ст.: соціальний та медичний аспекти

У статті на прикладі Харківської губернії розглядаються соціальний та медичний аспекти побутування проституції у XVIII – на початку XX ст. Метою роботи є на основі широкого кола джерел визначити, чи була легалізація проституції 1844 р. позитивним та прогресивним явищем, і чи доречно використовувати цей досвід на сучасному етапі. Автори на історичному прикладі дійшли висновку, що припущення сучасних українських політиків про вигоди від можливої легалізації проституції не відповідають дійсності. Можна прогнозувати, що такий крок призведе до суспільного неспокою та завдасть шкоди здоров'ю населення.

Ключові слова: Харківська губернія, проституція, охорона здоров'я, медицина, легалізація, історичний досвід, армія.

Vladimir Al'kov, Ihor Robak

Prostitution problem in Kharkiv governorate in the 18TH – early 20TH century: social and medical aspects

Social and medical aspects of the existence of prostitution in the 18th – early 20th century were considered in the paper on the example of Kharkiv governorate. The aim of the work is basing on a wide variety of sources to determine whether the legalization of prostitution in 1844 was positive and progressive phenomenon, and is it appropriate to use this experience at the present stage. Authors on the historical example come to the conclusion that the assumptions of modern Ukrainian politicians about the benefits of a possible legalization of prostitution do not correspond to reality. Brothels caused a strong feeling of disgust and rejection from the population and local authorities. Both legal and illegal prostitution were causing the spread of sexually transmitted diseases in an unprecedented scale. The military has always been the main spreaders of infection and suffered from it a lot. Therefore, together with the local authorities and the population of neighborhoods, military power was the main enemy of the existence of brothels. It resulted in an irreconcilable struggle against the last ones. Even in the case of the legalization nowadays, it is possible that under the pressure of heavy losses from disease, public opinion and the resistance of local population state power will have to abandon this measure, as it was done in the Kyiv military district in the early 20th century. Economic benefit from a possible legalization of prostitution at the present does not justify a potential damage to morale and health of the population, public indignation. Native historical experience shows that this reform civilizationally unacceptable for Ukraine and destructive in social and medical facets. It is possible to predict that a legalization of prostitution will lead to social discontent, strengthening of corruption, inflict damage to public health by spreading of sexually transmitted diseases, especially in army units.

Key words: Kharkiv governorate, prostitution, health care, medicine, legalization, historical experience, army.

Владимир Альков, Игорь Робак

Проблема проституції на території Харьковской губернии в XVIII – начале XX в.: социальный и медицинский аспекты

В статье на примере Харьковской губернии рассмотрены социальный и медицинский аспекты бытования проституции в XVIII – начале XX в. Целью работы является на основе широкого круга источников определить, была ли легализация проституции 1844 г. позитивным и прогрессивным явлением, и уместно ли использовать этот опыт на современном этапе. Авторы на историческом примере пришли к выводу, что предположения современных украинских политиков о выгодах от возможной легализации проституции не соответствуют действительности. Можно прогнозировать, что такой шаг приведёт к общественной обеспокоенности и нанесёт урон здоровью населения.

Ключевые слова: Харьковская губерния, проституция, здравоохранение, медицина, легализация, исторический опыт, армия.

Проблема кризи моралі та традиційних цінностей є однією з найактуальніших для суспільно-політичного життя пострадянських держав. У сучасному українському політикумі точиться жвава дискусія щодо доцільності легалізації проституції. У травні 2015 р. народний депутат М. Гаврилюк актуалізував питання, запропонувавши зробити «так, як в Європі»¹. Перший заступник голови Національної поліції В. Троян теж підтримує ініціативу, адже, на його думку, з проституцією «неможливо боротися»². Серед прибічників ідеї опинився і тодішній голова фракції БПП, а нині генпрокурор Ю. Луценко³. Такі погляди були документально оформлені, коли 18 вересня 2015 року народний депутат

А. Немировський зареєстрував у Верховній Раді законопроект № 3139 «Про регулювання проституції та діяльності секс-закладів»⁴, але вже за місяць, зваживши на реакцію громадськості, його відкликав. Тим не менш, тема не дає спокою політикам. Впливовий народний депутат від БПП С. Лещенко в інтерв'ю виданню «Reed» закликав використовувати легалізовану проституцію як туристичну принаду⁵.

У прибічників легалізації три основних аргументи – проституція легальна в багатьох країнах Європи; потреба поповнити український бюджет; те, що проституція і так існує, але на ній заробляє криміналітет та процвітає торгівля людьми⁶. Від легалізації начебто гірше не буде.

¹ Симакова Ю. В Україні нужно легалізувати проституцію – М. Гаврилюк / Ю. Симакова // УНН. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/ru/exclusive/1469157-v-ukrayini-potribno-legalizuvati-prostitutsiyu-m-gavrilyuk>

² Корчинский А. «Расследовать преступления в Украине будут детективы»: интервью с первым замглавы Нацполиции Вадимом Трояном / А. Корчинский // Сегодня. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/criminal/rassledovat-prestupleniya-v-ukraine-budut-detektivy-intervyu-s-pervym-zamglavy-nacpolicii-vadimom-troyanom-726294.html>

³ Луценко предложил легалізувати проституцію // Українські новини. – Режим доступу: <http://ukranews.com/news/354134-lucenko-predlozhy1-legalizovat-prostytyucyyu>

⁴ Проект Закону про регулювання проституції та діяльності секс-закладів // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56559

⁵ Симончук А. Who is Mr. Лещенко? – розспрашиваєм нардепа об ЛГБТ, легких наркотиках и праве на оружје / А. Симончук // Reed. – Режим доступу: <http://reed.media/leshenko-interview/>

⁶ Альков В. А. Проблема легалізації проституції в Україні на локально-історичному прикладі // Теоретичні та практичні засади розвитку менеджменту організацій та адміністрування в умовах незалежності України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-й річниці незалежності України та 20-річчю кафедри менеджменту організацій та управління проектами. – Запоріжжя, 2016. – С. 122.

Щоб перевірити, звернемося до історичного прикладу Харківської губернії XVIII – початку XX століття. Чи принесла легалізація проституції тогочасним харків'янам бодай якась покращення життя, чи навпаки, негативно вплинула на його якість? Для цього розглянемо соціальний та медичний аспекти впливу проституції на суспільство.

Названі аспекти знайшли часткове відображення в літературі. Уперше вони стали предметом наукової рефлексії вчених та суспільних діячів ще дореволюційної доби. Серед них можна відмітити роботи німецького вченого Й. Блоха⁷ та російського С. Шашкова⁸. Обидва підходили до висвітлення свого предмету з передових для свого часу ліберальних позицій. Не лишився осторонь проблеми й харківський дослідник

Д. Багалій⁹, але розглядав її у суто традиційному позитивістському ключі, причому побіжно. За радянських часів дослідження історії проституції не було популярним, про неї йшлося в контексті інших тем, приміром, пияцтва. Єдине дослідження, присвячене явищу безпосередньо – стаття Ф. Ісаєва¹⁰. Розгляд питання тоді був тісно пов'язаний із засудженням капіталістичного ладу та його руйнівного впливу на суспільство. На сучасному етапі, після падіння ідеологічних перепон, соціальні та медичні проблеми історії проституції розглядаються всебічно. Над темою працюють краєзнавець А. Парамонов¹¹, вчені І. Робак¹², А. Бикова¹³, А. Зав'ялов¹⁴, В. Альков¹⁵ та інші. Підходи до роботи різні – від позитивізму, властивого краєзнавчим розвідкам, до історії повсякдення.

⁷ Блох И. История проституции. – СПб., 1994. – 544 с.

⁸ Шашков С. С. Русская проституция // История русской женщины. – СПб., 1879. – С. 305-343.

⁹ Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905-й год). В 2-х т. – Харьков: Харьковская книжная фабрика им. М. В. Фрунзе, 1993. – Т. II. XIX – начало XX века. – 1993. – 973 с.

¹⁰ Исаев Ф. Ф. Противовенерические мероприятия на Харьковщине в XVIII столетии (Историческая справка) // Труды Украинского института усовершенствования врачей. – 1949. – Т. 1. – С. 221-225.

¹¹ Парамонов А. История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%D0%BE_1917_%D0%B3; Парамонов А., И. Можейко. Харьковская проституция – история без морали // Неизвестный Харьков / [О. Ю. Адам, А. А. Винтрович, Н. В. Катрунова, К. Э. Кеворкян и др.]. – Харьков, 2006. – 270 с. – С. 66-70.

¹² Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). – Харків, 2007. – 346 с.

¹³ Бикова А. Г. Общественная и научная мысль России XIX – начала XX в. о социальной сущности проституции // Исторический ежегодник. – 1997. – С. 35-40.

¹⁴ Зав'ялов А. И., Утц С. Р., Моррисон А. В., Гайдаров А. Е. Сифилис в Русской армии (с XVIII по начало XX столетия) (обзор) // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2013. – Т. 9. № 3. – С. 556-561.

¹⁵ Альков В. А. Проблема венеричних захворювань серед військових Харківської губернії у XVIII – на початку XX ст. // Актуальні питання соціальної медицини та економіки охорони здоров'я в Україні (до 125-річчя з дня народження М. Г. Гуревича, Наркома охорони здоров'я України (1920-1925 рр.), першого завідувача кафедри соціальної гігієни Харківського медичного інституту (1923-1925 рр.)) : матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 16 березня 2016 р.). – Харків, 2016. – С. 8-10; Альков В. А. Проблема легалізації проституції в Україні на локально-історичному прикладі // Теоретичні та практичні засади розвитку менеджменту організацій та адміністрування в умовах незалежності України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-й річниці незалежності України та 20-річчю кафедри менеджменту організацій та управління проектами. – Запоріжжя, 2016. – С. 122-125; Альков В. А. Реакция местной власти и общества на негативные проявления модернизации: проблема проституции в крупном городе Российской империи кон. XIX – нач. XX в. (на примере г. Харькова) // Нравственные императивы в праве, образовании, науке и культуре : Материалы Международного молодежного форума (г. Белгород, 16-17 мая 2013 г.). Ч. II. – Белгород, 2013. – С. 23-32.

Багатий матеріал з теми відклався в фондах Державного архіву Харківської області. Він представлений діловодною (у тому числі звітами, проханнями, доносими тощо), актовою документацією, листуванням суспільних діячів та установ. Друковані джерела являють собою здебільшого звітну документацію медичних закладів¹⁶.

Протягом XVIII ст. проституція в Російській імперії каралася досить суворо. Тривалий час повій карали батогами¹⁷. 1763 р. для боротьби із сифілісом серед солдатів Сенат видав указ про висилку хворих на цю хворобу жінок, які поширювали заразу, до Нерчинська¹⁸ – аж ніяк не найприємнішого куточка на той час. У місцях формування підрозділів і постою вояків – передмістях Харкова – внаслідок скупченості рекрутів та місцевого населення виникали епідемії венеричних захворювань. Наприклад, 1841 р. в селах Богодухівського повіту з 205 обстежених 184 були хворі¹⁹. Противенеричні заходи полягали насамперед у нагляді за проституцією²⁰. Тим не менш, 1815 р. з'явилися перші значні проблеми внаслідок зростання кількості повій і

на вулицях міста Харкова. Проститутки за наказом губернатора відганяли від центральних вулиць, штрафували або доправляли до тюремного замку. У 1820-1830-х рр. осередками нелегальної проституції стали шинки, постоялі двори, околиці казарм та ярмарки²¹. З 1844 р. проституція стала цілком законним промислом, хоча на тому етапі борделів ще не існувало. Тим не менш, населення так і не визнало її за щось морально прийнятне. У суспільній свідомості це був якщо не злочин, то дуже непристойна і негідна поведінка²². Навіть за 62 роки по офіційній легалізації явище обговорювалась, за свідченням сучасника, «більше на ушко, чем публично»²³. У статуті харківського лікарсько-поліцейського комітету проституція була відверто названа розпустою та непотребством²⁴. Навіть ті, хто користувався послугами борделів, ставилися до повій з неприхованим презирством²⁵. Більш того, чим далі, тим більш негативним було ставлення. Джерела не зберегли жодного позитивного відгуку про явище²⁶. Незважаючи на це, кількість закладів розпусти

¹⁶ Медицинский отчёт по Харьковской губернской земской больнице и связанным с ней учреждениям за 1914 год. – Харьков, 1916. – II, 115, 6, 19 с.; Отчёты медицинский, ветеринарный и земского медицинского склада по Змиевскому уезду за 1899 год. – Харьков, 1900. – 163 с.

¹⁷ *Шашков С. С.* Русская проституция // История русской женщины. – СПб., 1879. – С. 310-311.

¹⁸ *Исаев Ф. Ф.* Противовенерические мероприятия на Харьковщине в XVIII столетии (Историческая справка) // Труды Украинского института усовершенствования врачей. – 1949. – Т. 1. – С. 221.

¹⁹ *Альков В. А.* Проблема венеричних захворювань серед військових Харківської губернії у XVIII – на початку ХХ ст. // Актуальні питання соціальної медицини та економіки охорони здоров'я в Україні (до 125-річчя з дня народження М. Г. Гуревича, Наркома охорони здоров'я України (1920-1925 рр.), першого завідувача кафедри соціальної гігієни Харківського медичного інституту (1923-1925 рр.)): матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 16 березня 2016 р.). – Харків, 2016. – С. 8-9.

²⁰ *Робак І. Ю.* Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). – Харків, 2007. – С. 113.

²¹ *Парамонов А.* История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%D0%BE_1917_%D0%B3

²² *Быкова А. Г.* Общественная и научная мысль России XIX – начала XX в. о социальной сущности проституции // Исторический ежегодник. – 1997. – С. 35, 39.

²³ Южный край. – 1906. – 11 ноября.

²⁴ Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 45, оп. 1, спр. 616, арк. 9.

²⁵ *Шашков С. С.* Русская проституция // История русской женщины. – СПб., 1879. – С. 313.

²⁶ *Альков В. А.* Реакция местной власти и общества на негативные проявления модернизации: проблема проституции в крупном городе Российской империи кон. XIX – нач. XX в. (на примере г. Харькова) // Нравственные императивы в праве, образовании, науке и культуре : Материалы Международного молодёжного форума (г. Белгород, 16-17 мая 2013 г.). Ч. II. – Белгород, 2013. – С. 32.

зростала – 1852 р. в місті було вже 30 публічних будинків. 1861 р. борделів було до півсотні²⁷. Місцевий історик Д. Багалій відмітив широке поширення феномену в Харкові наприкінці 80-х рр. XIX ст.²⁸, що загостило суспільне несприйняття.

У частини населення існування таких закладів викликало падіння морального рівня. Харківський архієпископ Амвросій 1889 р. писав: «Языческие удовольствия и пороки овладевают молодыми людьми с самых ранних лет, о христианских подвигах и помину нет»²⁹. Так, один із харківських медиків скаржився на надуману хворобу, яку начебто підчепив від 16-річної дівчини в будинку розпусти й вимагав компенсації³⁰. При цьому, у його дописі до імператора видно кричущий цинізм. До борделів дозволялося приймати дівчат з 16 років, але потрапляли туди й молодші, 13-15 років. Місцеві жителі весь час скаржилися на неприпустимий вплив публічної розпусти на молодь. Торгівля людьми, про яку говорять прибічники легалізації проституції, велася навіть власниками легальних борделів³¹. Крім того, легальні будинки розпусти перебували в «особливих відносинах» з деякими міськими урядовцями. Тому ставилися до них напрочуд ліберально³². В умовах, коли ставлення населення до проституції було дуже негативним, урядовці боялися розголосу своїх походеньок та йшли на відверто неприпустимі вчинки поруш-

никам правил. Легалізація проституції на ділі сприяла корупції. Саме тому не варто очікувати на декриміналізацію явища після його легалізації і на сучасному етапі. І як це не дивно, заважати-муть головним чином моральні норми, що однозначно засуджують тих, хто користується послугами проститутток. А раз так, то можновладці будуть приховувати свої стосунки з останніми, опиняючись «на гачку» в королів секс-бізнесу, які тісно пов'язані з криміналом, оскільки секс-бізнес тривалий час знаходиться «в тіні». Так, влада буде змушена, за прикладом попередників, заплющувати очі на недотримання санітарних норм, експлуатацію повій, торгівлю людьми тощо.

Унаслідок поганої репутації серед населення, на прохання мешканців прилеглих територій міська влада часто переміщувала «квартал червоних ліхтарів». 1858 р. від нашестя публічних будинків стали потерпати мешканці Нетечинської вулиці. Там накопичилося 20 борделів, де працювало 92 повій та ще 36 – на вулиці. Під час ярмарків навала приїжджих призводила до того, що місцеві жителі не могли вийти з дому: «Несём мы чрез то позор и соблазн в высшей степени убивающие нравственность не только слуг наших, но даже родных детей...». Вони забажали виселити борделі. Та тоді влада на це не пішла, адже публічні будинки були на всіх вулицях 1-ї частини міста, якби виселили з одного місця, то довелось б робити те ж і з іншими³³.

²⁷ *Парамонов А.* История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%0%BE_1917_%D0%B3

²⁸ *Багалей Д. И., Миллер Д. П.* История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905-й год). В 2-х т. – Харьков: Харьковская книжная фабрика им. М. В. Фрунзе, 1993. – Т. II. XIX – начало XX века. – 1993. – С. 123.

²⁹ *Бурдиян Л. И.* Православная мысль о развлечении. По материалам журналов «Странник» (1860 – 1870) и «Вера и разум» (1880 – 1890-е гг.) // Развлекательная культура России XVIII–XIX вв. Очерки истории и теории / [ред.-сост. Е. В. Дуков]. – СПб., 2000. – С. 492.

³⁰ ДАХО, ф. 12, оп. 1, спр. 1392, арк. 2.

³¹ ДАХО, ф. 52, оп. 1, спр. 549, арк. 29; спр. 363, арк. 12; спр. 229, арк. 180-182.

³² *Робак І. Ю.* Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). – Харків, 2007. – С. 108.

³³ *Парамонов А.* История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%0%BE_1917_%D0%B3

Уперше будинки розпусти переселили 1880 р. після звернення ініціативної групи до Міської управи з проханням прибрати з Нечічинської вулиці всі публічні будинки. На той час накопичилася значна кількість звернень та скарг. Жителі непокоїлися за моральність дітей та дівчат, які на вулиці ставали свідками аморальних сцен. Крім того, порожніми лишались наймані квартири, бо поряд із своєрідними закладами жити ніхто не хотів³⁴. Противники борделів аргументували своє прохання також близькістю 2-ї жіночої гімназії, Михайлівської церкви, буйствами робітників, офіцерів та дрібних службовців, які були їх відвідувачами³⁵. Через деякий час набридло й жителям Савеліївського та Михайлівського провулків, куди заклади перенесли. 1893 р. їх прибрати й звідти. Жителі вулиці Єнинської та Усівського провулку також протестували проти перенесення до них закладів, а 1903 р. навіть домоглися закриття частини з них³⁶. Це відбулося тільки після безкінечних прохань містян та священика 122-го піхотного полку³⁷. 1907 р. борделі знову вирішили перенести. Коли виникла проблема куди, то нові жертви, жителі Богданівського провулку, закономірно висловилися категорично проти, наводячи свої аргументи: «С появлением притонов на Богдановском переулке упадёт ценность нашего имущества, и, вместе с тем, мы не желаем быть свидетелями

тех аморальных сцен, которые свойственны домам терпимости... в таких условиях воспитание наших детей является невозможным». Зауважимо, що додаток до Лікарняного статуту вимагав згоди населення. Тому 31 травня 1907 р. Міська дума вирішила питання просто: «Не сочувствуя существованию домов терпимости, Городская дума отклоняет от себя определение для них всякого места»³⁸. Правова сторона таких дій була сумнівною, та рішення відображало громадську думку. Місце все ж врешті довелося виділити на Ліхтарному провулку. Публічні будинки, що продовжували діяти, стикалися з умисними та часто-густо сумнівно законними обмеженнями з боку міської влади³⁹.

У позиціях місцевого населення щодо публічних будинків траплялися й винятки, але вони були спричинені аж ніяк не моральним прийняттям. 1880 р. офіцери 35-го Брянського піхотного полку призвели своїм буйством до загрози закриття публічного будинку в м. Слов'янську. Місцеві жителі з ізюмським справником на чолі були проти закриття, передбачаючи зростання кількості згвалтувань, що могли бути вчинені заїжджими безсімейними робітниками⁴⁰.

На той час вважалося, що проституція – це результат невідповідності між статевим потягом та фактичною можливістю вступу до шлюбу⁴¹.

³⁴ ДАХО, ф. 45, оп. 1, спр. 682, арк. 1-22.

³⁵ *Пармонов А.* История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%D0%BE_1917_%D0%B3

³⁶ ДАХО, ф. 52, оп. 1, спр. 324, арк. 40-41; спр. 378, арк. 31.

³⁷ *Пармонов А.* История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%D0%BE_1917_%D0%B3

³⁸ ДАХО, ф. 3, оп. 283, спр. 429, арк. 1-5, 10.

³⁹ ДАХО, ф. 52, оп. 1, спр. 229, арк. 119-151; спр. 336, арк. 19.

⁴⁰ *Пармонов А.* История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%D0%BE_1917_%D0%B3

⁴¹ *Блох И.* История проституции. – СПб., 1994. – С. 9.

Тому найчастіше борделі відвідували нижчі армійські чини, які не були одружені або не мали можливості контактувати із законними дружинами. Заклади звинувачувалися військовим начальством у виводу з ладу сотень солдатів та козаків внаслідок зараження венеричними хворобами. Командири «бомбардували» губернатора та управу скаргами, просячи прибрати борделі подалі від військових частин⁴².

Перші проблеми військових з венеричними хворобами виникли у XVIII ст. Не маючи змоги зарадити, 1797 р. деякі поселення були просто закриті для проходу військ. За 10 років по завершенні серії російсько-турецьких воєн другої половини XVIII ст. венеричні хвороби вкоренились поміж населенням приміських Великої Данилівки, Черкаських та Руських Тишок, а також Циркунів. Ізольованому населенню, яке заразилося, медичної допомоги не надавалось. Тоді від епідемії загинуло понад 200 осіб. Згодом військам просто заборонили там зупинятися на постій. Дійшло до того, що спійманих хворих dopravляли до лазарету на підводах під охороною. За перші чотири місяці роботи циркунівського венеричного лазарету вдалося пролікувати 96 чоловік, з яких 73 одужали. За новоприбулими до міста Харкова пильно стежили на предмет їх здоров'я⁴³, а ліжок у венеричному лазареті було

розгорнуто більше, ніж у губернській лікарні⁴⁴. Та значне поширення венеричних хвороб серед російських військ почалося лише після завершення французької кампанії. 1835 р. на тисячу солдатів було 58 хворих на так звану «францверію», і ця кількість зростала⁴⁵. Повертаючись зі служби додому, вояки розповсюджували хворобу⁴⁶. Вона потрапляла до найвіддаленішої глибинки. Багато дітей, які народжувалися там із вродженою хворобою, невдовзі помирали⁴⁷. У другій половині XIX ст. в губернії за 5 років (1865-1869) на сифіліс захворіло щонайменше 7711 чол. Причинами були прямо названі розташування військ та проституція⁴⁸.

Попит на платну любов зростав під час присутності в місті Харкові великої кількості військових частин⁴⁹. З 1716 р. лікування від венеричних хвороб в армії стало безкоштовним для солдатів, а для офіцерів – залежно від рангу та випадку. Лише 1806 р. сифілітиків заборонили брати на військову службу⁵⁰. Серед солдатів венеричні захворювання зустрічалися часто, а військово-лікувальні заклади були переповнені⁵¹. Для повій військові були основним джерелом заробітку. У літні табори в Чугуєві поспішали не тільки військові, а й повії. Це вело до зростання захворюваності та занепокоєння міської управи Чугуєва⁵². Те, що сьогодні заступник начальника

⁴² ДАХО, ф.52, оп. 1, спр. 549, арк. 20; спр. 363, арк. 27.

⁴³ *Исаев Ф. Ф.* Противовенерические мероприятия на Харьковщине в XVIII столетии (Историческая справка) // Труды Украинского института усовершенствования врачей. – 1949. – Т. 1. – С. 222, 224.

⁴⁴ *Робак І. Ю.* Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). – Харків, 2007. – С. 104.

⁴⁵ *Завьялов А. И., Утц С. Р., Моррисон А. В., Гайдаров А. Е.* Сифилис в Русской армии (с XVIII по начало XX столетия) (обзор) // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2013. – Т. 9. № 3. – С. 557.

⁴⁶ Отчёты медицинский, ветеринарный и земского медицинского склада по Змиевскому уезду за 1899 год. – Харьков, 1900. – С. 37.

⁴⁷ *Шашков С. С.* Русская проституция // История русской женщины. – СПб., 1879. – С. 307.

⁴⁸ ДАХО, ф. 309, оп. 1, спр. 33, арк. 3.

⁴⁹ *Парамонов А., Можейко И.* Харьковская проституция – история без морали // Неизвестный Харьков / [О. Ю. Адам, А. А. Винтрович, Н. В. Катрунова, К. Э. Кеворкян и др.]. – Харьков, 2006. – 270 с. – С. 66.

⁵⁰ *Завьялов А. И., Утц С. Р., Моррисон А. В., Гайдаров А. Е.* Сифилис в Русской армии (с XVIII по начало XX столетия) (обзор) // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2013. – Т. 9. № 3. – С. 556-557.

⁵¹ ДАХО, ф. 45, оп. 1, спр. 1099, арк. 1.

⁵² *Парамонов А.* История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%0%BE_1917_%D0%B3

Військово-медичної академії полковник В. Стеблюк звинувачує повій у кампанії СНІД-терору проти солдатів в зоні АТО⁵³, може здатися курйозом. Та це не так вже й дивно, якщо знати, що таке вже було в історії. У Київському військовому окрузі, до якого входила Харківська губернія, наприкінці XIX ст. були хворі 7,7% військових, які здебільшого заражувалися в публічних будинках⁵⁴. Полковник В. Стеблюк же наводить близьку цифру 8-8,5% хворих на венеричні хвороби по поверненні із зони АТО⁵⁵. Військові завжди були головними поширювачами інфекції та самі найбільше від неї страждали. Тому, поряд із міською владою та населенням прилеглих кварталів, військове керівництво було головним ворогом існування публічних будинків.

1882 р. вийшов циркуляр Генерального Штабу, що забороняв звільняти солдатів з армії до повного одужання (або зникнення явних симптомів хвороби). У казармах вивішували короткі настанови щодо запобігання венеричним захворюванням⁵⁶.

Звичайно, існував обов'язковий щотижневий огляд повій та інструкції, як виявити захворювання клієнта й не заразитися⁵⁷, але на практиці

це не працювало. Огляди в лікарні почалися ще 1845 року⁵⁸. Поліцейський лікар Волк-Ланевський дуже прискіпливо та упереджено ставився до повій. На огляд легше було зайти, ніж вийти⁵⁹. Не додавало оглядам популярності й ставлення громадськості до повій загалом. С. Шашковим описується колоритна процесія з повій, яких в кожному місті гнали на обстеження поліцейські під принизливі вигуки з натовпу⁶⁰. Спочатку для оглядів виділили 4 дні на тиждень у віддаленій квартирі фельдшера при трупному покої. Це було дуже незручно для жінок, і вони намагалися ухилитися. Та й в реальності лікар приймав лише двічі на тиждень. Губернська лікарня часто відмовляла внаслідок відсутності місць, а поліція з цієї причини відпускала навіть повій, визнаних заразними⁶¹. Не дивно, що 1860 р., за даними по лікарні харківських богоугодних закладів, найпоширенішими хворобами були венеричні. Це говорить про погану медичну поінформованість, поширення проституції в купі з падінням морального рівня та важкими умовами життя⁶². Навіть 1914 р. до амбулаторії губернської земської лікарні звертались здебільшого хворі на сифіліс – 2022 випадки, усі інші разом узяті – 3317 випадків⁶³.

⁵³ Где алкоголь, там и секс. Эксперт рассказал о СПИД-терроре, развязанном против воинов АТО // Главред [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glavred.info/zhizn/gde-alkogol-tam-i-seks-ekspert-rasskazal-ospid-terrore-razvyazannom-protiv-voinov-ato-389252.html>

⁵⁴ Завьялов А. И., Утц С. Р., Моррисон А. В., Гайдаров А. Е. Сифилис в Русской армии (с XVIII по начало XX столетия) (обзор) // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2013. – Т. 9. № 3. – С. 558.

⁵⁵ Где алкоголь, там и секс. Эксперт рассказал о СПИД-терроре, развязанном против воинов АТО // Главред [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glavred.info/zhizn/gde-alkogol-tam-i-seks-ekspert-rasskazal-ospid-terrore-razvyazannom-protiv-voinov-ato-389252.html>

⁵⁶ Завьялов А. И., Утц С. Р., Моррисон А. В., Гайдаров А. Е. Сифилис в Русской армии (с XVIII по начало XX столетия) (обзор) // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2013. – Т. 9. № 3. – С. 558.

⁵⁷ ДАХО, ф. 45, оп. 1, спр. 616, арк. 19-22, 28.

⁵⁸ ДАХО, ф. 12, оп. 1, спр. 160, арк. 1.

⁵⁹ Парамонов А. История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%D0%BE_1917_%D0%B3

⁶⁰ Шашков С. С. Русская проституция // История русской женщины. – СПб., 1879. – С. 312.

⁶¹ ДАХО, ф. 45., оп. 1, спр. 775, арк. 1; спр. 860, арк. 1; спр. 1099, арк. 1-2.

⁶² Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). – Харків, 2007. – С. 16.

⁶³ Медицинский отчёт по Харьковской губернской земской больнице и связанным с ней учреждениям за 1914 год. – Харьков, 1916. – С. 21-23, 25.

Після появи 1883 р. в місті венеричної лікарні утримувачі будинків терпимості платили по 2-2,5 крб. за кожну повію на потреби закладу⁶⁴. У Олександрівській міській лікарні планувалося оглядати щоденно до півсотні повій. За 3 місяці їх було оглянуто 5418. На кожну лікарю було потрібно не менше 20 хвилин, тобто на 46 (середнє число) – 15 годин на день без перерв. Це нереально навіть теоретично. Відповідно, якість оглядів визнавалася дуже поганою. З оглянутих повій на лікування було відправлено 55, або 1%. Це, як помітили лікарі, було нонсенсом. Був випадок, коли повія була відправлена до лікарні на огляд, втім лікар нічого не знайшов (чи просто не шукав), а її хвороба була помічена пізніше іншими повіями⁶⁵. Перевірки, які час від часу організовував губернатор, виявляли застарілі венеричні хвороби вже наступного дня після пройдених жінками оглядів. Позначки в медичних білетах робилися без огляду, навіть наперед за декілька разів⁶⁶. Недотримання санітарних заходів призводило до поширення сифілісу в місті, особливо під час ярмарок, коли збиралась велика кількість народу⁶⁷. До того ж, з корисливих мотивів деякі власниці борделів утримували частину повій таємно. На них жодні правила не розповсюджувалися. Тому нерідко проститутки хворіли на венеричні хвороби та ділилися ними з відвідувачами навіть у публічних будинках⁶⁸.

Якщо 1861 р. в усіх лікарнях цивільного відомства імперії лікувалося 37 тис. сифілітиків, то 1869 – 89 тис. Та до лікарень потрапляла незначна частина хворих. Більшість, щоб уникнути розголосу, зверталися до знахарок⁶⁹. У пореформені роки облік венеричних хворих залишався неповним, адже багато з них не лікувалися зовсім, або звертались до шарлатанів і займалися самолікуванням за сумнівними «лечebниками секретных болезней». Крім того, фахівці приватної практики на прохання своїх пацієнтів не реєстрували їх⁷⁰. Їх не лякало навіть те, що небажання лікуватися в медичних закладах було шляхом до ув'язнення та примусового лікування. До знахарок та інших шарлатанів зверталися найбільш темні та неосвічені повії, яких була абсолютна більшість. Скажімо, на весь Харків була відома знахарка Григоренкова⁷¹. Страждали від явища й звичайні селяни, спосіб життя яких частогусто вів до зараження. У сільських поселеннях та містечках нерідко можна було побачити людей фактично без носів, у яких було видно гортанний хрящ, численні виразки⁷². Для прикладу, 1860 р. у Цареборисові хворі приходили до лікарні лише на останній стадії хвороби, коли шанси на одужання були мінімальні. Одна з жінок лікувалася в знахарок з Цареборисова та Ізюма два роки. У результаті отримала омертвіння кісток обличчя та язви на

⁶⁴ *Парамонов А.* История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%D0%BE_1917_%D0%B3

⁶⁵ ДАХО, ф. 45, оп. 1, спр. 616, арк. 2, 31-32; спр. 860. – Арк. 1.

⁶⁶ *Робак І. Ю.* Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). – Харків, 2007. – С. 107.

⁶⁷ ДАХО, ф. 12, оп. 1, спр. 485, арк. 1.

⁶⁸ ДАХО, ф. 45, оп. 1, спр. 318, арк. 101; спр. 324, арк. 16, 19.

⁶⁹ *Шапков С. С.* Русская проституция // История русской женщины. – СПб., 1879. – С. 306.

⁷⁰ *Робак І. Ю.* Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). – Харків, 2007. – С. 109.

⁷¹ *Парамонов А.* История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%D0%BE_1917_%D0%B3

⁷² *Шапков С. С.* Русская проституция // История русской женщины. – СПб., 1879. – С. 307.

шкірі⁷³. Того ж року губернатор зазначав, що необхідно не допускати лікування бабками та знахарями, які лише шкодили⁷⁴. Солдати часто намагалися приховати хворобу допоки вона не ставала явною⁷⁵, і це вело до колосального її поширення. Непоодинокими були випадки, коли хвороба могла здаватися хворому незначною, що не потребувала сторонньої допомоги⁷⁶. Ситуацію погіршувало те, що навіть за умови своєчасного лікування результат не був гарантований. Виразки на тілі одного з солдатів, що лікувався в Чугуївському та Сумському лазаретах, були настільки глибокі, що сягали кісток. Їжа та ліки внаслідок руйнування тканин проходили носом. Солдата визнали непридатним до фронтової служби. Це спровокувало скаргу військового начальства на якість лікування⁷⁷.

Найдешевші повії очікували на солдатів під казармами. Така їх діяльність була найнебезпечнішою з точки зору розповсюдження інфекцій. Щороку на лікування потрапляли сотні солдат гарнізонних військ. У шинках відбува-

лися жорстокі бійки після зараження там венеричними хворобами⁷⁸. Це не дивно, адже серед тамтешніх таємних повій зараженість сифілісом сягала 45%⁷⁹. Наприкінці XIX ст. харківська поліція щомісяця затримувала за підозрою в проституції від 300 до 700 жінок, які страждали на венеричні захворювання⁸⁰. У офіцерів Тамбовського, Воронізького та Пензенського полків, командирів X армійського корпусу та 10-ї піхотної дивізії, дислокованих у Харкові, особливе обурення викликав допуск повій до шинків, розташованих поряд із казармами, адже там солдати найчастіше заражувалися сифілісом. Поліція намагалася протидіяти, та без особливого успіху⁸¹. Значну допомогу поліції у виявленні нелегальних притонів надавало місцеве населення, головню жінки, незадоволені таким сусідством⁸².

Врешті, з початком Першої світової війни у військових та місцевої влади з'явився благопристойний привід ліквідувати явище в організованому вигляді. 4 листопада 1916 р. Головний

⁷³ *Парамонов А.* История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%0%BE_1917_%D0%B3

⁷⁴ ДАХО, ф. 314, оп. 1, спр. 10, арк. 1.

⁷⁵ *Завьялов А. И., Утц С. Р., Моррисон А. В., Гайдаров А. Е.* Сифилис в Русской армии (с XVIII по начало XX столетия) (обзор) // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2013. – Т. 9. № 3. – С. 557.

⁷⁶ *Шашков С. С.* Русская проституция // История русской женщины. – СПб., 1879. – С. 306-307.

⁷⁷ Альков В. А. Проблема венеричних захворювань серед військових Харківської губернії у XVIII – на початку XX ст. // Актуальні питання соціальної медицини та економіки охорони здоров'я в Україні (до 125-річчя з дня народження М. Г. Гуревича, Наркома охорони здоров'я України (1920-1925 рр.), першого завідувача кафедри соціальної гігієни Харківського медичного інституту (1923-1925 рр.)): матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 16 березня 2016 р.). – Харків, 2016. – С. 9.

⁷⁸ *Парамонов А.* История харьковской проституции до 1916 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%0%BE_1917_%D0%B3

⁷⁹ *Шашков С. С.* Русская проституция // История русской женщины. – СПб., 1879. – С. 324.

⁸⁰ *Робак І. Ю.* Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). – Харків, 2007. – С. 110.

⁸¹ ДАХО, ф. 52, оп. 1, спр. 229, арк. 63, 114-115.

⁸² *Альков В. А.* Реакция местной власти и общества на негативные проявления модернизации: проблема проституции в крупном городе Российской империи кон. XIX – нач. XX в. (на примере г. Харькова) // Нравственные императивы в праве, образовании, науке и культуре : Материалы Международного молодёжного форума (г. Белгород, 16-17 мая 2013 г.). Ч. II. – Белгород, 2013. – С. 31.

начальник Київського військового округу наказав харківському губернаторові негайно закрити всі публічні будинки губернії. На циркуляр давно чекали, і місцева влада оперативно його виконала. Усі 11 закладів були закриті, а приміщення передали військовим частинам⁸³. На той час ситуація із захворюваністю військових вже була кричущою. З 1915 р. сифілітиків лікували амбулаторно, тобто на фронті де-факто взагалі не лікували⁸⁴.

Отож, економічна вигода від можливої легалізації проституції на сучасному етапі аж ніяк не виправдає потенційної шкоди для морального

стану та здоров'я населення, обурення громадськості. На декриміналізацію явища теж очікувати не варто. Історичний досвід на вітчизняних теренах показує, що така реформа для України цивілізаційно неприйнятна та нищівна в соціальному та медичному планах. Навіть у випадку легалізації від неї під тиском громадської думки та супротиву на місцях, швидше за все, доведеться відмовитися. Єдиними наслідками будуть громадське невдоволення, нові можливості для корупції та поширення венеричних хвороб, погіршення стану здоров'я населення, особливо армійських підрозділів.

References

- Al'kov, V. A. (2016). Problema legalizatsii prostytutsii v Ukraini na lokal'no-istorychnomu prykladі. Proceedings of the International Conference: Teoretychni ta praktychni zasady rozvytku menedzhmentu organizatsij ta administruvannya v umovakh nezalezhnosti Ukrainy. (pp. 122-125). Zaporizhzhya. [in Ukrainian].
- Al'kov, V. A. (2016). Problema venerychnykh zakhvoryuvan' sered vijs'kovykh Kharkivs'koi gubernii u XVIII – na pochatku XX st. Proceedings of Scientific and Practical Conference: Aktual'ni pytannya sotsial'noi medytsyny ta ekonomiky okhorony zdorov'ya v Ukraini (do 125-richchya z dnya narodzhennya M. G. Gurevycha, Narkoma okhorony zdorov'ya Ukrainy (1920-1925 rr.), pershogo zaviduvacha kafedry sotsial'noi gigieny Kharkivs'kogo medychnogo instytutu (1923-1925 rr.)). (pp. 8-10). Kharkiv. [in Ukrainian].
- Al'kov, V. A. (2013). Reaktsiya mestnoj vlasti i obshchestva na negativnye proyavleniya modernizatsii: problema prostitutsii v krupnom gorode Rossijskoj imperii kon. XIX – nach. XX v. (na primere g. Khar'kova). Proceedings of the International Youth Forum: Nравstvennye imperativy v prave, obrazovanii, nauke i kul'ture. (pp. 23-32). Belgorod. [in Russian].
- Bagalej, D. I. (1993). Istorija goroda Khar'kova za 250 let ego sushchestvovaniya (s 1655 po 1905-j god) (Vol. 2). Kharkiv. [in Russian].
- Blokh, I. (1994) Istorija prostitutsii. Sant-Petersburg: «Rid»; «AST-PRESS». [in Russian].
- Burdiyan, L. I. (2000). Pravoslavnaya mysl' o razvlechenii. Po materialam zhurnalov «Strannik» (1860-1870) i «Vera i razum» (1880-1890-e gg.). In E. V. Dukov (Ed.), Razvlekatel'naya kul'tura Rossii XVIII-XIX vv. Ocherki istorii i teorii. (pp. 481-494). Sant-Petersburg: Dmitrij Bulanin. [in Russian].
- Bykova, A. G. (1997). Obshchestvennaya i nauchnaya mysl' Rossii XIX – nachala XX v. o sotsial'noj sushchnosti prostitutsii. Istoricheskij ezhegodnik – History Yearbook, 35-40. [in Russian].
- Isaev, F. F. (1949). Protivovenericheskie meropriyatiya na Khar'kovshchine v XVIII stoletii (Istoricheskaya spravka). Trudy Ukrainского instituta usovershenstvovaniya vrachej – Proceedings of the Ukrainian Postgraduate Medical Institute, Vol. 1, 221-225. [in Russian].
- Korchinsky, A. (2016). “Rassledovat' prestupleniya v Ukraine budut detektivy”: interv'yu s pervym zamglavy Natspolitsii Vadimom Troyanom. Retrieved from <http://www.segodnya.ua/criminal/rassledovat-prestupleniya-v-ukraine-budut-detektivy-intervyu-s-pervym-zamglavy-nacpolicii-vadimom-troyanom-726294.html> [in Russian].
- (N. a.) (1900). Otchyoty meditsinskij, veterinarnyj i zemskogo meditsinskogo sklada po Zmievskomu uezdu za 1899 god. Kharkiv. [in Russian].
- (N. a.) (1916). Meditsinskij otchyot po Khar'kovskoj gubernskoj zemskoj bol'nitse i svyazannym s nej uchrezhdeniyam za 1914 god. Kharkiv. [in Russian].
- (N. a.) (2015). Lutsenko predlozhl legalizovat' prostitutsiyu. Retrieved from <http://ukranews.com/news/354134-lucenko-predlozhl-legalizovat-prostytsyuu> [in Russian].
- (N. a.) (2015). Proekt Zakonu pro regulyvannya prostytutsii ta diyal'nosti seks-zakladiv. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56559 [in Ukrainian].

⁸³ ДАХО, ф. 3, оп. 285, спр. 658, арк. 3-16.

⁸⁴ *Завьялов А. И., Утц С. П., Моррисон А. В., Гайдаров А. Е.* Сифилис в Русской армии (с XVIII по начало XX столетия) (обзор) // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2013. – Т. 9. № 3. – С. 560.

(N. a.) (2016). Gde alkohol', tam i seks. Jekspert rasskazal o SPID-terrore, razvyazannom protiv voinov ATO. Retrieved from <http://glavred.info/zhizn/gde-alkogol-tam-i-seks-ekspert-rasskazal-o-spid-terrore-razvyazannom-protiv-voinov-ato-389252.html> [in Russian].

Paramonov, A., Mozhejko, I. (2006). Khar'kovskaya prostitutsiya – istoriya bez morali. In K. Je. Kevorkyan (Ed.), *Neizvestnyj Khar'kov*. (pp. 66-70). Kharkiv. [in Russian].

Paramonov, A. (n. d.). Istoriya khar'kovskoj prostitutsii do 1916 goda. Retrieved from https://www.academia.edu/13950871/%D0%98%D1%81%D1%82%D0BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%B%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BF%D1%0%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B4%D0%BE_1917_%D0%B3 [in Russian].

Robak, I. Yu. (2007). Organizatsiya okhorony zdorov'ya v Kharkovi za impers'koi doby (pochatok XVIII st. – 1916 g.). Kharkiv: KhDMU. [in Ukrainian].

Shashkov, S. S. (1879). Russkaya prostitutsiya. In S. S. Shashkov, *Istoriya russkoj zhenshchiny* (pp. 305-343). Sant-Petersburg. [in Russian].

Simakova, Yu. (2015). V Ukraine nuzhno legalizovat' prostitutsiyu – M. Gavrilyuk. Retrieved from <http://www.unn.com.ua/ru/exclusive/1469157-v-ukrayini-potribno-legalizuvati-prostitutsiyu-m-gavrilyuk> [in Russian].

Simonchuk, A. (2016). Who is Mr. Leshchenko? – rassprashivaem nardepa ob LGBT, legkikh narkotikakh i prave na oruzhie. Retrieved from <http://reed.media/leshenko-interview/> [in Russian].

Zav'yalov, A. I., Utts, S. R., Morrison, A. V., Gajdarov, A. E. (2013). Sifilis v Russkoj armii (s XVIII po nachalo XX stoletiya) (obzor). *Saratovskij nauchno-medit-sinskij zhurnal – Saratov Scientific and Medical Journal*, 3, 556-561. [in Russian].